

FEATURES OF THE PRONOUN SYSTEM IN THE CHAM ALBANIAN DIALECT			Linguistics
		Keywords: Cham Albanian dialect, pronouns, old Albanian language, etc.	
Entela Kore	“Eqrem Çabej” University. Gjirokaštër. Albania. Department of Albanian Language.		
Arben Gaba	“Eqrem Çabej” University. Gjirokaštër. Albania. Department of Albanian Language. Department of English Language.		
Abstract			
<p>The Cham Albanian dialect displays special features in its pronoun system. In this paper, we focus on some of the features of the pronoun system in this dialect. Of particular interest are the earliest forms of some pronouns, which are kept unchanged in this dialect. Starting with the personal, demonstrative, possessive, and indefinite pronouns this dialect is distinguished for the preservation of the earliest forms of these pronouns. In this dialect, the personal pronoun <i>unë</i> always shows the oldest form <i>u</i>. In this respect, this dialect has preserved more than any other dialect in Albania this conservative feature inherited from the languages belonging to the Indo-European family. Of interest in this dialect is also the reflexive pronoun <i>vehte-vehtja</i>, which in this dialect still has the oldest form <i>vetëhe</i>. In this dialect demonstrative pronouns take on a special importance. Among the most typical forms used in this dialect we mention: <i>ki, këtime, atire; i tilë, të tilla; asish</i> and <i>këshish</i>. Personal pronouns also appear varied. Among their characteristic forms we mention: <i>vendi inë, i ture, i tire; tënë, tënt, tuaja, të mitë, të ature</i> etc. As interrogative pronouns we mention: <i>çish, çili, çilë, çila, ç’, kush, sa</i> and <i>se</i>. The characteristic pronoun for this dialect remains <i>çish</i>, which is also found in the form <i>qish</i> and <i>qysh</i> in other dialects in Albania. Among the pronouns used in this dialect, we would like to mention also the indefinite pronouns <i>nonjë, gjithë, tjtër, shdo/zhdo, ca</i> and <i>dish</i>.</p>			

Introduction

The Cham Albanian dialect displays special features in its pronoun system. In this paper, we focus on some of the features of the pronoun system in this dialect. Of particular interest are the earliest forms of some pronouns, which are kept unchanged in this dialect. Starting with the personal, demonstrative, possessive, and indefinite pronouns, this dialect is distinguished for the preservation of the earliest forms of these pronouns. Below we provide a brief analysis of the forms of the pronouns in this dialect, where we occasionally also give the similarities that exist between the earliest written texts in Albanian and different Albanian dialects.

Discussion

As far as the personal pronoun is concerned, in this dialect it is worth mentioning the form of the personal pronoun *unë*. In this dialect, the personal pronoun *unë* first person singular always appears in the form *u* for the old generation and *unë* for the middle and the new generation. Regarding the origins of the personal pronoun *u* the most accepted theory is the one proposed by Jokli and La Piana.¹ According to them, the earliest form *u* is the reflex of the Indo-European reflexive pronoun **sue-*, from which has emerged also the particle *u* of the passive voice (e.g. *u*

¹ Mendim i shprehur nga studiuesi Sh. Demiraj, në *Morfologjia historike e gjuhës shqipe*, Pjesa I, Universiteti i Tiranës, Fakulteti i Historisë dhe i Filologjisë, Tiranë, 1973, f. 125

lava).² Concerning this pronoun, the academician and scholar K. Topalli asserts: "The pronoun *unë* consists of the *u* elements, where *u* is the body of the pronoun with *-në* being a later addition.

The oldest form *u* is found in the earliest written texts, in Northern and Southern dialects and the diaspora. Buzuku: *U për të gjithë enëshit jam ngjërrom; çam: u do pres dru, - tha babai. – atje ku të bjerë sëpata jam, mos u tremni.* Concerning this form, the researcher K. Topalli goes further, where, according to him, the source of the form *u* is the Indo-European pronoun *eghom*, which is compared to the ind. vj. *aham*, pers. vj. *adam*, gr. *ego*.³ The path the pronoun goes through is clearly seen through this evolution: *eghom* > *eghon* > *edon* > *edun* > *edu* > *eu* > *u* > *ú*.⁴ In this respect, the Cham Albanian dialect has preserved more than any other dialect this conservative feature inherited from the Indo-European family of languages. This linguistic situation brings this dialect closer to other dialects; like that of Gjirokastra, Kurvelesh; the Arbëresh dialect in Greece and Italy and the dialects spoken in the North (Dukagjin, Nikaj, Mërtur etc).⁵ For the first person plural, this dialect has the form *ne* for the nominative case, *neve* for the dative case, *ne* for the accusative case, *nesh* for the ablative case. In some cases, we find also examples with the form *neve* used in the nominative case.

In this dialect, with a limited use, we find also the form *nevej*: *ku të të bjerë këmba tij, do na bjerë koka nevej*.⁶ The personal pronoun third person singular masculine in this dialect has the form *aj* dhe *ai*. Wherea the feminine has respectively the form *ao* and *ajo*. For both genders we bring the examples: *aj më tha mua t' ja sellja një vajzë / i jep një hazine me flori dhe aj iku në punë të tij / aj ishte Dan Këlleçi, - i thotë – që nuku ka nonjë në botë t ia dalë / u nis për në luftë Dan Këlleçi mirëpo aj breti tjetër, karakollët e tij, panë vetëm një suari që vinesh në luftë.* (Proza pop. p.42); *ai vajti dhe dëgjonte gruan e tij, aj iu ngjit ka pas e nuku e la të ikte; ao iku sikur të mos kishte ndodhur gjë, si iku ao nga djemtë e zunë rrugës në befasi, o nuk bëri asnjë hap më tej dërsa erdhi uzengjia.* In the previous examples worth mentioning are the pronunciations of the pronouns without one element, in the case of feminine gender we have the pronunciation without *j*, while for the masculine gender we have *aj* instead of *ai*. In Buzuku the same form *ai\aj* is preserved for the masculine gender, a common feature shared between the Cham Albanian dialect and the oldest written texts. Examples from Buzuku we mention: *e aj i pyeti sa bukë kin / e aj tuo pasunë bekom ordhënoi ata t' ishnë vum përpara tyne / e aj u përgjigj njanit n sish e tha*.⁷ Personal pronoun second person singular for the Cham Albanian dialect has the form *ti* for the nominative – accusative and *tij/tija* for the dative: *do viç edhe ti më mua të të dëftej për mbretin / të takon tija të vendosësh / ku të të bjerë këmba tij* /⁸ *do na bjerë koka nevej / me ti s flet dot njeri moj vashëz, tija*

² Po aty, f. 125

³ K. Topalli, *Bazat e gramatikës historike të gjuhës shqipe*, SHBLU, Tiranë, 2011, f. 125.

⁴ K. Topalli, po aty, f. 125.

⁵ Q. Haxhihasani, *Vështrim i përgjithshëm mbi të folmen e banorëve të Çamërisë*, Dsh 1, 197, f. 172; M. Totoni, *E folmja e Bregdetit të Poshtëm*, SF, Tiranë, 1964, 1, f. 148; Gj. Shkurtaç, *E folmja e rranxave të Mbishkodrës*, Dialektologjia Shqiptare, IV, 1982, f. 208.

⁶ Proza popullore, artikull i cit. f. 43.

⁷ S. Riza, vep e cit. f. 429.

⁸ Po aty.

të pëlqen vetëm mendja jote. Here we would also like to emphasize the form of second person plural *jush* and *juve*, the latter one is extended with the element *-t*: *juvet*. The most common forms are *ju* and *juve*, whereas *juvet* is rarely encountered in this dialect. The form *juve* has taken the case ending *-ve* of the plural of nouns, same as the first person plural *neve*; whereas the form *jush* of the ablative case has taken the case ending *sh* of the nouns, same as *nesh*.

Worth mentioning here are also the forms of the accusative in this dialect. So, for the first person singular we have: *mua më*; for the second person singular *ti të* and for the third person singular *atë e* and third person plural *ato i*. Here we list the examples sticking to the forms we mentioned above: *mua më piet për çdo gjë se të dëftej më rrënjë e dhëmballë // mos më nxirrni në gazep, se u jap një urdhër e nuk e dija që ruhej ki çair*⁹ / *mua mos më thuaj për ato si njoh mire; ti të morën më pahir se s'doje të vije; atë e mor kriqi kuq bashkë me vllain e madh, ato i morën djeltë e fshatit tënë e i vunë në qilar.*

In this dialect the clitic forms of the dative *më* and *të* when united with the clitic forms of the accusative *e* do not produce *ma* and *ta* as in the Standard Albanian. Regarding this phenomenon, we bring the examples: *mos m'e ngani, mos m'e thoni asnjë fjalë më tëpër, mos m'e prisni djalin me dyfeqe, ato i ruani për djltë tuaj, m'e mbani të fshehtë mua? // tani do marrç këtë palën rroba garishte e do veç të veshësh D. Këlleçin e do m'e biesh kutu; dërgon ca suari t'e zënë skllav Dan Këlleçin / këtë kartë t'e nxjerrç të xhuma t'e këndoç e, po t'u doq karta, ahjere, po më ke burazer me të vërtetë, kërkomë / po deshi nonjë ka këta burazerët e mi t'e marri (P.pop., p. 45, 47). The researchers Q. Haxhihasani¹⁰ and Fatmir Muçaj¹¹ explain that these forms were obtained from such unions with the repetition of the same phenomenon that takes place in the future tense relying on the particle *do* of this tense. According to them, the clitic form *e* of the accusative regularly elides the vowel *o* or the particle *do* of the future tense: *de marriç, de krreç, de binje*.¹² We encounter this phenomenon also in the Arbëresh of Italy and Greece and in any Southern subdialect. From the Arbëresh dialects we mention the examples: *nd' u pndirsh, kam e pë pres malën e hundës e, ndëse u pndirsha u, ke të m'e presh ti mua (Ejaninë-Kalabri, PPSH) / ndomos se ti nëng ha, se sonde t'e thom unë ktu vlojen e të ngrënit e bukën e bëj t'e hash / ëm qumësht t'e pi ktu, më mos it vlla të bën ndënjetër çotari / menatet, Vlashi i lipi të motrën t'e qellnej ndë katund*¹³ / *më thanë se e kish mbajtur marshalli e u allurua, te mos t'e vrinja, se më ndit keq, e mora e vura te deti e ngë din ë ndë u mbit...*¹⁴ Whereas in the Kurveleshi subdialect there is only one case in this form: *kërkon t'e zëvenësojë (Kuç)*.¹⁵ Given the examples that we have found related to this phenomenon, we are of the same opinion as the researcher Haxhihasani, according to whom there are analogies only between such a phenomenon and Arbëresh dialects.*

⁹ Art. i cit. më sipër, f. 42.

¹⁰ Art. i cit. më sipër, DSh, f. 173.

¹¹ F. Muça, *E folmja e krahinës së Konispolit*, Dialektologjia Shqiptare V, f. 308

¹² Po aty.

¹³ Proza popullore, art. i cit. f. 401-407.

¹⁴ Po aty, f. 329.

¹⁵ Të njëjtin rast përmend edhe Q. Haxhihasani mbi të folmen e banorëve të Çamërisë, art. i cit. DSh, f.173.

These unstressed forms are used in a proclitic position, that is, before the verbs, as well as in the enclitic position after the verbs. The proclitic position of these forms is more widely used and also earlier¹⁶ whereas in the enclitic position these forms are used only in the imperative mood. Thus, in the Cham Albanian dialect the clitic form of the dative first person singular and plural *më* and *na* as well as those of the third person *i* and *e* when joined by the verbs in the second person in the imperative mood are always used in an enclitic position: *xjerre çdo të xhuma, këndoje, e po t'u doq, po më ke burazer me të vërtetë, kërkomë* (Ar) /¹⁷ *çish hall ke ti? Thuajma mua!-i tha* (Fi) /¹⁸ *bjena plot shëndet, bjena bukë edhe burek / vramë e primë moj nane / nxirrna moj nuse nxirrna / thuana çish pe atje* /¹⁹ Pronouns also appear between the stem and the case ending: *u thotë vajza leneni të vijë / u tha hizmekiarëvet, që leneni plakën të vijë mbrënda* (Pedersen, Alb. texte., p. 41)

-The reflexive pronoun *vehthe* –*vehtja* has been formed by the pronoun *vetë*. The Cham Albanian dialect preserves its oldest form, exactly the form *vetëhe*. This form is also found in Buzuku: *e hinje zhdo shkruosëshit thoshnë ndë vetëhenë*.²⁰ Regarding the existence of this pronoun, K. Topalli explains: "The end vowel *e* is the case ending of the ablative case, which is attached to the pronoun *vetë* in an aglutinating manner, while the consonant *-h-* has intervened to eliminate the hiatus created by the clash of two vowels, one belonging to the pronoun and the other belonging to the case ending".²¹ In "Historical grammar of the Albanian language", the linguist Sh. Demiraj regarding the origins of this word offers this explanation: "As far as the source of this word is concerned, it can not be detached from the pronoun *vetë*, and, most likely, at the origin it would have been a substantivized form of it in the feminine gender."²² This researcher links the form *vehthe* with the phenomenon of metathesis which comes from *vetëhe-ja*, and it is found in Northern authors as well as in Matrënga.²³ So, according to him, *vetëhe* has been formed through the extension of the pronoun *vetë* + *he*, the source of which is still unclear.²⁴ Regardless of the interpretations of the above scholars, what matters for our study is the preservation of the earliest form in this dialect. In all of our research, this pronoun appears in the old form *vetëhe*; this phenomenon is also reinforced by some material by Pedersen: *të të jap gjismën e mbretllëkut e të bëneç mbret në vetëhe // mbledh një tjetër mbret si vetëhen // e vuri mbë dhe afrë vetëhes // e mbajti pranë vetëhes*.²⁵

¹⁶ I referohemi këtu edhe mendmeve të studiuesëve të tjerë; Shih: K. Topalli, *Bazat e gramatikës historike të gjuhës shqipe*, SHBLU, Tiranë, 2011, f. 128.

¹⁷ *Proza popullore*, art. i cit. f. 47.

¹⁸ *Po aty*, f. 149.

¹⁹ F. M. Rrapaj, *Këngë popullore nga Çamëria*, Vëll. III, Tiranë, 1983, f. 345.

²⁰ S.Riza, *Vepra IV, Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës, Botime të veçanta LIII, Seksioni i gjuhësisë dhe i Letërsisë, Libri 24, Prishtinë 2004*, f. 426.

²¹ K. Topalli, art i cit. më sipër, f. 129.

²² Sh. Demiraj, vep. e cit. f. 462.

²³ *Shpjegim sipas Sh. Demiraj, vep. e cit. më sip. f. 462*

²⁴ *Po aty*.

²⁵ Pedersen, art. i cit. f. 203.

- The Albanian demonstrative pronoun *ky* in this dialect is always used in the form *ki*: *sec u mblodh ki fshati / tani ki do më mbinjë / ki isht djali i Vaizit, do vete te ki tjetri; tani do ikim ka ki memleqet e do vemi në një memleqet tjetër.*²⁶

Another feature that we can point out regarding the demonstrative pronouns is also the pronouncing of the pronoun *i tille - e tillë*,²⁷ which here is always found with a single *l*: *i tilë, të tila, të tilë* etc. But in different texts about the Cham Albanian dialect, such as the book *Proza popullore*, we find also instances where the pronoun *i tillë* preserves the pronunciation with *ll* and not with *l*: *të di vëllezrit, kur gjegjën një llaf të tillë, u tremnë...*(PPSH, vol.6, p. 43).

In the Cham Albanian dialect, the demonstrative pronoun when used in conjunction with a noun often requires the noun in the definite form: *me atë mbretinë që kemi zënë skllav, i thotë ai mbretit / po ç'i the atit mbretit?* (Pedersen, p. 49) / *këtij gjarprit po i afrohej zjarri të digjej / atit djalit i mbeti në mende ajo fjalë e bretit / këta djelmtë kishin edhe një kushuri të parë, djalë xhixho // hoxha kësaj nuses i vuri sevda edhe, kathe ditë, kur ajo nusa vij mbush ujë...*(PPSH, p. 264-265, 394)

As for the nouns in the neutral gender in the nominative case Q. Haxhihasani brings the following examples with the demonstrative pronoun *këta*: *këta mjaltë, këta dillë, këta të rruar, këta të klarë* etc. We have encountered the same phenomenon also in this dialect: *këta ujët e rrëzave, si misht e thellëzave / këta ujët sot na vjen / këta dyllët e blete do t'i marr me vete*. In the ablative case the pronouns have the forms: *asish, kësish, aso, këso*: *asish gjellëra nuku kemi parë / flasim kútu e aso kohe më parë, kësish punë nuku ishin parë në fshat*. The forms *asish/kësish* belong to the singular and take on the case ending *-sh* of the ablative case (*asi+sh, kësi+sh*).²⁸

- The possessive pronoun in the Cham Albanian dialect appears with such forms: v. I *im, ime, inë, jonë*; v. II *it, jote juaj*; v. III *i tij (i tija, i atij); i saj (i saja, i asaj); i tire, i ture (i atire, i ature)*.²⁹ Here we bring some examples according to the persons of the possessive pronoun that we mentioned previously: *ki ishtë djali im, nusa ime, ne gruaja e tij, i tha burri i asaj, punë e tire pse nuk erdheën, mede saj, halli tij* etc. For this dialect the possessive pronouns first and second person singular feminine typically do not take epenthetic *j*: *kjo është shtëpi me vorua të mbuluar me dhri është ima, kjo në krah të saj isht e dajlës, vajza ote isht ajo që rri në shkallët?* Whereas for the arbëreshë of Greece and Italy, Q. Haxhihasani brings examples without the initial *j-* of the pronoun *jote/ote*.³⁰

²⁶ Proza popullore, art. i cit. më sipër, f. 43.

²⁷ Këtë fenomen mbështet edhe studiuesi Q. Haxhihasani në librin e tij për këtë të folme, me titull: *Vështrim i përgjithshëm mbi të folmen e banorëve të Çamërisë*, art. i cit. më sipër, f. 174.

²⁸ Shpjegim që bëhet sipas gramatikës historike të gjuhës shqipe.

²⁹ Klasifikim sipas Q. Haxhihasanit.

³⁰ Q. Haxhihasani, DSh. art. i cit. f. 175.

The forms used in the Cham Albanian dialect with these pronouns are: in the first person singular we have *djali im*, for the masculine and *vajza ime* for the feminine; for the second person we have the forms *djali it*, *miku it*, *babai it* and *dajla jote*, *nana jote*, *nusa jote*. In these examples, it is worth pointing out the form the possessive pronoun second person singular, which in Cham Albanian dialect regularly preserves the form with the phoneme *i*.

In the accusative case we have the possessive pronoun *tim* for the masculine gender and *time* for the feminine gender: *vllanë tim*, *dajon tim*; *motrën time*, *mbesën time*, *miken time*. In the second person we have masculine gender *tënt* and feminine gender *tënde*: *djalin tënt*, *mikun tënt*, *shokun tënt*; *vajzën tënde*, *miken tënde* etc. The possessive pronoun second person masculine *tënt* in this dialect preserves the archaic form **tant/tënt*³¹ > *tand/tënd*.³² Here we bring example from Buzuku with the old form of this pronoun: U të ty: të lus, dom Gjoni, shërbëtori yt, të madhenë zotnii *tande* të paafine për kata të kënduom/ Zot, ti që banë qiell e dhenë, afërë veti venë oratetë e mi, e për të madhet mishërier *tande* e për të kënduomit³³// ti të duosh tët zot zotnë *tand* me gjithë zemërë *tande* e me gjithë shpirt *tand*.³⁴ In the genitive and dative the possessive pronoun first person, has the form *tim* for the masculine gender and *time* for the feminine gender: *djalit tim*, *babait tim*, *qitetit tim*; *vajzës time*, *motrës time*, *kunatës time*. For the second person in this dialect as we mentioned, the possessive pronouns for the masculine and feminine gender singular are *tent* and *tënde*: *fisit tënt*, *vëllait tënt*; *vajzën tëndë*, *motrën tënde*. These were some of the forms of the possessive pronoun according to the persons, gender when the possession and the possessor are in the singular.

In the plural, we have the following forms: the possession is in plural and the possessor is in singular, nominative case first person has the form *e mi* in the masculine and *e mia* in the feminine. Concerning these forms we bring examples: *djelt e mi*, *shokët e mi*, *sit e mi*; *vashëzat e mia*, *vallet e mia*, *hallet e mia*. For the second person we have: *e tu* in the masculine and *e tua* in the feminine: *djelt e tu*, *niprit e tu*; *shoqet e tua*, *lojrat e tua*. In the genitive –dative we have a special form for the possession in plural and the possessor in singular.

In this dialect contrary to other dialects where the possessors appear in the form *të mi* and *të mia*, we have *djelme mi* in the masculine and *vashëzve mia*. Whereas for the second person when the possession is in plural and the possessor is in singular we have *tu* and *tua*: *djelme tu*, *vorojve tu*, *shoqeve tua*, *motrave tua*, *hallevë tua*. When the possession is in singular and the possessor is in plural first person in the masculine *fshati inë* and in the feminine *bahçeja jonë*. The second person when the possession is in the singular and the possessor is in the plural appears with

³¹ Sipas Demiraj, kallëzoria mashkullore e toskërishtes e ndarë në *tën-t*, d.m.th. duke e paraqitur –n- si një tingull fundor të elementit të parë të pronorit, pra si një tingull të konservuar në trup të pronorit.

³² Shih: Sh. Demiraj, *Morfologjia historike e gjuhës shqipe*, Pjesa I, Universiteti i Tiranës, Fakulteti i Historisë dhe i Filologjisë, Tiranë, 1973, f. 156.

³³ S.Riza, *Vepra IV, Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës, Botime të veçanta LIII, Seksioni i gjuhësisë dhe I Letërsisë, Libri 24, Prishtinë 2004, f. 409-4010.*

³⁴ Po aty, f. 421.

the same form the same as the Albanian language. For both genders we bring the examples: *qiteti juaj, vëllai juaj, papllomi juaj; nusa juaj, bila juaj, mandila juaj*. In the accusative for both genders this dialect preserves the same old form of the possessive pronoun *tonë/tënë*.³⁵ Thus, the first person plural has the form: *mi s erdhe në shtëpinë tënë, të të dëftej fshatin tënë, rrugën tënë* etj. Even for the second person both genders have the same form for the possessive pronoun, namely, *tuaj*: *qitetit tuaj, qipit tuaj, nuses tuaj, mënes tuaj*. In the genitive-dative this dialect has the form *tënë* for both genders, which appears initially in the accusative and from there it is also used in the genitive and dative: *fshatit tënë, dhëndrrit tënë, shtëpisë tënë, bilës tënë* etj. Likewise, the second person in these cases has common forms for both genders: *qitetit tuaj, nuses tuaj, babait tuaj, vullait tuaj, nipit tuaj* etj. Whereas as far as the forms in the plural are concerned, when the possession and the possessor are both in plural, in this dialect we have these forms of the possessive pronouns: *tanë* for the first person masculine and *tona* for the first person feminine. We bring examples with the possessive pronouns in the nominative case: *ullitë tanë, djelt tanë, mijtë tanë, plejtë tanë; shtëpitë tona, mandilet tona, çahiret tona* etj. Whereas the second person in the nominative when the possession and the possessor are in plural appears as: *djelt tuaj, shtëpitë tuaja, maqinat tuaja, nuset tuaja* etc. The accusative case has the forms *tanë* and *tona*, respectively for both genders: *djelt tanë* and *shtëpitë tona*. The second person plural in this case has the form: *djelt tuaj* and *nuset tuaja*. In the genitive- dative according to the table we see: for the first person masculine *djelme tanë* and *shtëpive tona* for the feminine and the second person preserves the forms *djelme tuaj* and *nuseve tuaja*.

This is the declension paradigm of the possessive pronouns in the Cham Albanian dialect; we also tried to offer some explanations regarding the preservation of such old forms used in this dialect. Apart from the previous pronouns, of interest are also some forms of the definite plural, we mention: *të mitë, të tutë, tanët, tuajt, t'atitë, t'ature/t'ature*: *këta janë të mitë se i njo, tanët nuku dinë ka këto punë, shiko mos marrn vesh të tutë/ t'atit do jenë këta dhëntë, t'ature s ishin, se vamë e pjëmë me plakun.*

In some uses the possessive pronoun is placed ahead of the nouns which show family relations, such as: *it vëlla, ime motër, im vëlla, jot shoqe, it bir, tët vëllai, tim, jot motër* etj. When used in various cases the pronouns have the forms: *tim* eti, *tim vëllai* (in the accusative), *i, e tim vëllai* (in the genitive), *it bir* (in the nominative), *tët biri, tët nipi*(in the dative) *sime motër, sime kunatë* (in the accusative) *im shoq* (in the nominative), *i, e tim shoqi* (in the genitive), *tim shoqi* (in the dative). Sometimes some possessive pronouns are used in the definite form instead of the indefinite. Regarding this fact Q. Haxhihasani brings the examples: *me një shtëpi të turen, i kish si djelm të tijtë, kish tjetër vëlla të tijnë mbreti*.³⁶

³⁵ Shih: Sh. Demiraj, *Morfologjia historike e gjuhës shqipe*, Pjesa I, Universiteti i Tiranës, Fakulteti i Historisë dhe i Filologjisë, Tiranë, 1973, f. 154.

³⁶ Q. Haxhihasani, art. i cit. DSh, f. 176.

Interrogative pronouns

In old texts and in some dialects, like the Cham Albanian dialect, the interrogative pronouns have some special forms. As typical interrogative pronouns we mention: *çish*, *çili*, *çilë*, *çila*, *ç'*, *kush*, *sa* and *se*. The characteristic interrogative pronoun of this dialect remains *çish*, which is also found in the form *qish* and *qysh* in other dialects in our country. According to the scholar K. Topalli, its oldest form is the one used in the oldest written texts, *qish*, that is to say together with the palatal consonant in front of the word and with the internal vowel -i.³⁷ This scholar goes on to say that the form *çish* belongs to those dialects which transform the palatal /q/ into /ç/, whereas the form with the vowel /y/ is related to the frequent dialectal transformation of the vowel /i/ into /y/.³⁸

According to the scholar Sh. Demiraj, the etymology of this pronoun remains unclear.³⁹ Even for this scholar, the oldest form remains the form with the initial *q* which is used in the oldest written texts, whereas the *sh* in final position is linked to the same source as *ku-sh*.⁴⁰ The difficulty, according to him, lies in the initial *që* which can hardly be etymologically separated from the initial element of the relative pronoun *që*.⁴¹ The existence of the pronoun *çish* which is used widely in the Cham Albanian dialect is also related to this explanation. In this regard, we bring examples: *çish* vajte i tha mbreti / more *çish* të silloisem / pse *çish* e kishe ti atë moj zonjë? - i tha ki / e *çish* nuk e kesh u atë, more arap / *çish* t'i bimë, - i tha, - *çish* thua ti t'i bimë? - i tha.⁴² Based on its frequent use in this dialect, inter alia, we see that it is used in other pronominal functions, as in with the meaning *kush/cili*: *çish* ishtë ki arap i zi që më ka ardhur këtu? Hilmani (hiqmani) këtej! - tha.⁴³ As we mentioned previously, as interrogative pronouns in this dialect are used: *sa* and *se*; *sa* mba që këtu deri nek shtëpi e tij? ; *sa* ta marr këtë mori ? // Me thuaj me *se* d'e mbaj s keshëm top s'keshëm murtaj / ahjere s'keshëm me *se* t'e hanim buknë, sot loz fëmila / me se erdhët që kah Çamuria?

As a pronoun we also mention *kush* which when declined in this dialect maintains the same forms as in Standard Albanian. Thus, in the genitive –dative it has the form *kujt*, whereas in the accusative it has the form *kë*: *kush* ju *solli* haber sot? i *kujt* je more djalë? *Kujt* ia rrëmbien vashazt kutu në fshat mori? E *kujtja*⁴⁴ je moj bilë e nanës? *Kujtja* ishtë kjo shtëpia? *Kush* je ti këtu- i thotë burri / me *kë* të bëç mhabet kutu? *Kujt* ti besoc, aure apo këture?! The pronouns *çili* and *çila*, are the other two pronouns which are used widely in this dialect. Here we bring the examples: merr

³⁷ Shpjegim i bërë nga studiuesi K. Topalli në librin e tij: *Bazat e gramatikës historike të gjuhës shqipe*, SHBLU, Tiranë, 2011, f. 250.

³⁸ Po aty

³⁹ Sh. Demiraj, Vep. e cit. më sipër, f. 504.

⁴⁰ Po aty

⁴¹ Po aty

⁴² Proza pop, art. i cit. FSh, f.149-153.

⁴³ Po aty, f. 153.

⁴⁴ Në disa raste përmiri pyetës *kujt* zgjerohet edhe me elementin –ja, *kujtja* i the të parit. Në veri kemi trajtat i *kujti*- e *kujta*, që mendohet se vijnë si përgjigje e pyetjeve me këta përmira; imi-imja, yti-jotja.

çilën të duash / me *çil* do veç ne jatroi / *çilën* të marr me vet u ka këtë të di? In the accusative case this pronoun has the form *çilë*: *çilë* të zgjedh për tij moj nan? Nuku dij *çilë* të pjes në fshat për tij?! / *çilë* të gjënej për sefer, kë të mirr ka ata njerëz që kish?

The interrogative pronoun *ç'* is also widely used in this dialect since it is used in front of other parts of speech. *Ç'* bën kushtu, u merove / *ç'* e bëre xhublenë / e *ç'*do bimë i tha nusa / *ç'*emër mba fshati it / *ç'*pret akomi, nisu mos u mbodhis. The interrogative pronoun has also the form *sh'do*; *sh'do* < *ç'do*, under the influence of voiced consonants in front of the word: *sh'do* më thuash, *sh'do* bihet me ne etc.

As a relative pronoun in this dialect as in the Standard Albanian is used *që*: cili ish tamburai *që* ke ndier⁴⁵ ti?// Ka ardhur një trim nishan, *që* s ka shok!⁴⁶// isht një mbret *që* isht kasabaja afër detit, po i madh kusur *që* na gjeti me këtë sevda, dua të më ngriç hijen dhe ta bëç gur, atë *që* ka marrë në qafë gjithë ata njerëz të pafalshëm, dhe të gjithë ata njerëz e kafshë *që* i ka ngirë hija, të m'i ngjalliç.⁴⁷ According to Q. Haxhihasanit,⁴⁸ in addition to the relative pronoun, which is used in most instances as a subject and an object, some other interrogative pronouns are used in their capacity in this dialect: *njëri* s' kish *kush* t'e qeveris, *çila* të më pëlqenjë do t'e marr grua, xerr *çilë* ke më të madhe, do marrim *çilën* të gjimë, eja të shoç se *ç'*ka në furkë ajo kopilja, *çish* kishe atje, *çish* gjete kutu të bish këtu.⁴⁹

- In this dialect we also notice the use of some indefinite pronouns. As pronouns with special forms we mention: *nonjë*, *gjithë*, *tjatër*, *shdo/zhdo*, *ca*, *dish*, etc. First of all, we would like to say something about the pronoun with the characteristic form *ndonjë* which in all cases is found in the form *nonjë* due to the assimilation of one of the consonants: këtu do të jetë *nonjë* e ligë nga pashallarët e pallati / mirëpo, Abaz Xhini nuk shihesh nga *nonjë* / a most ë ka vrarë *nonjë*? / këlleçin e uratën jepja *nonjë* tjetri / veç *nonjë* mbrëmje që të fle⁵⁰/ ju, more djelm, duhet të shkoni në kurbet për të nxjerrë *nonjë* kacidhe⁵¹ In the four previous examples, the indefinite pronoun regularly maintains the form *nonjë*. Among these pronouns, the scholar F. Muçaj⁵² in his study on the Cham Albanian dialect mentions also the form *njonjë* krahas *nonjë*: për *nonjë* gjigj a për *njonjë* gjë tjetër vejm.⁵³ In the old materials and texts that we have studied, we have not encountered any examples with the form *njonjë*. As we stressed above, the form used most widely in this dialect is *nonjë*.

⁴⁵ dëgjuar

⁴⁶ Proza pop., art i cit. f. 151.

⁴⁷ Po aty, f. 271.

⁴⁸ Q. Haxhihasani, art. i cit. DSh., f. 177.

⁴⁹ Po aty.

⁵⁰ Poroza pop., art. i cit. , f. 140.

⁵¹ Po aty, f. 264

⁵² Shih: F. Muçaj, *E folmja e krahinës së Konispolit*, Dialektologjia shqiptare V, f. 314.

⁵³ Po aty.

Worth mentioning here is also the indefinite pronoun *gjithë*: *gjithë* kasabaja, u muar vesh në *gjithë* mbretllëkun se brei u përtëri,⁵⁴ *gjithë* djeltë e fshtit vanë dhe e prinë, mori *gjithë* ç' kishte në torvë, vajza e mbret mblodhi *gjithë* pashallarët, u dërgoi si ç'kish nglarë puna. This pronoun is found and with the article *të*: *të* *gjithë* u nisëm si muhaxhir për në Shqipëri, *të* *gjithë* e muarën vesh se nuku pill kjo nusa, në fund *të* *gjithë* u gëzuan e u trashëguan me njëri-jatrin, në atë fshat u mblodhën njers nga *të* *gjithë* antët, si i hëngër *të* *gjitha* u ngrit e iku, thuaju *të* *gjithëvet*; me *të* *gjithë* kual / *të* *gjitha* gratë / punën *të* *gjithë*, dhëntë *të* *gjithë* (Pedersen, Alb. text, p, 129). With its first part unchanged this pronoun is also seen in the writings of Pedersen while in F. Muçaj we encounter it also in the form *gjithëçili*; *gjithëçili* tha llafin e tij⁵⁵; çmall kish *gjithëçili*, *gjithëçili* në pjato të tij.⁵⁶

Of interest in this dialect is also the indefinite pronoun *tjetër* with the characteristic form *tjatër*⁵⁷: u hodh në një memleqet *tjatër* / është një fuqi *tjatër* që më merr mua/ shpejt më zij patën e madhe t'e therç, te bish bureq edhe të m'e japiç, se do vet në një *tjatër* fshat. The oldest form of this pronoun has been *jetër/jatër*, we see this reflection also at the example of the reciprocal⁵⁸ *njëri-jatrin*: u përqafojnë, i dhanë besën *njëri-jatrit*.

Among the abovementioned pronouns, of interest in this dialect are also the pronouns *diç*, *dish*, *çdo* and *shdo/zhdo*. Regarding these forms we bring the examples: na ish e na ish, e *dish* në mos na ish / ish një e *diç* mos ish/ të shoh se *zhdo* më thonë, *çdo* gjë duhet t'e bimë, *shdo* njeri që të me shohë të bjerë në sevda me mua. Even for these pronouns the Cham Albanian dialect bears strong resemblance to the oldest written texts in Albanian. Such is the pronoun *zhdo* > *shdo* > *çdo*; we see the form *zhdo* in the writings of Buzuku: e hinjë *zhdo* shkruosëshit thoshnë ndë vetëhenë, e përhapë duol mbë herë të tërcësë, pa *zhdo* të tjerë tek jeshënë ndë trekt pa punë. (Buzuku)⁵⁹ This pronoun in Buzuku is used with the meaning *çdo* and *disa*. Such a fact abstracts the formation of the indefinite pronoun *çdo* from its meaning. In such conditions the etymological explanation of the pronoun *çdo* e *zhdo*, which is seen in general in documented Albanian, is difficult.

The most accepted explanation for us, and the one which is closer to its meaning in the Cham Albanian dialect, is the one proposed by Selman Riza. According to him, “the pronoun *zhdo* derives from the pronoun *qish-do*, initially its meaning shifted from: *çdo* gjë to: *ndonjë gjë* (cilado qoftë), then its usage shifted from singular neuter to plural regardless of gender”.⁶⁰

⁵⁴ Poroza pop., art. i cit, f. 50.

⁵⁵ H. Pedersen, art. i cit. f. 120.

⁵⁶ F. Muçaj, art. i cit më sipër, f. 314.

⁵⁷ Në të folmet popullore jugore ky përemër ruan rregullisht trjatën *tjatër*.

⁵⁸ Term i përdorur nga Sh. Demiraj në *Morfologjia e gjuhës shqipe*, Pjesa I, art. i cit, f. 17.

⁵⁹ S.Riza, Vepra IV, Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës, Botime të veçanta L III, Seksioni i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Libri 24, Prishtinë 2004, f. 426.

⁶⁰ Sh. Demiraj, vep. e cit. më sipër, f. 518.

Conclusion

By analyzing all the examples concerning different pronouns we conclude that the Cham Albanian dialect preserves numerous intersections with the old Albanian language, once more reinforcing the originality of this dialect of the Albanian language.

References

- Demiraj, Sh. (1973). *Morfologjia historike e gjuhës shqipe*, Pjesa I, Universiteti i Tiranës, Fakulteti i Historisë dhe i Filologjisë, Tiranë.
- Topalli, K. (2011). *Bazat e gramatikës historike të gjuhës shqipe*, SHBLU, Tiranë.
- Haxhihasani, Q. (1971). *Vështrim i përgjithshëm mbi të folmen e banorëve të Çamërisë*, Dialektologjia Shqiptare I, Tiranë.
- Totoni, M. (1964). *E folmja e Bregdetit të Poshtëm*, SF 1, Tiranë.
- Shkurtaç, Gj. (1982). *E folmja e rranxave të Mbishkodrës*, Dialektologjia Shqiptare IV, Tiranë. Folklori shqiptar, Seria 1, Proza popullore, Vëllimi VI, Tiranë, 1988.
- Muça, F. *E folmja e krahinës së Konispolit*, Dialektologjia Shqiptare V, Tiranë.
- Riza, S. (2004). Vepra IV, Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës, Botime të veçanta LIII, Seksioni i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Libri 24, Prishtinë.
- Rrapaj, F. M. (1983). *Këngë popullore nga Çamëria*, Vëll. III, Tiranë.
- Rrapaj, F. M. (1983). *Këngë popullore nga Çamëria*, Vëll. III, Tiranë.